

Mezi filosofií a ekonomii ve stopách Karla Engliše

Michal Tomek

1. Všeobecný úvod ¹

V díle českého ekonoma a filosofa Karla Engliše lze již na první pohled rozeznat několik pro tohoto myslitele typických znaků. Prvním z nich (což lze zřejmě najít i v lepším encyklopedickém slovníku) je těsné sepětí těchto dvou oborů činnosti, tj. filosofie a ekonomie. Engliš, veden svou ekonomickou praxí, se důsledně snaží postavit ekonomickou vědu na filosofický základ. A je to právě **teorie hodnot** čili **axiologie**, které Engliš přikládá z ekonomického, a tudíž i z filosofického hlediska obzvláštní význam.² Druhým znakem je pak pozoruhodně rozpracovaná teorie tzv. **myšlenkových řádů**³, která zahrnuje jejich rozčlenění (ontologický, teleologický a normologický),⁴ a dále jejich formálně-logický průzkum. Engliš si k tomuto účelu vytváří vlastní teorii logiky (vlastně polylogiky⁵), jelikož s konvenční matematicko-vědeckou logikou je tato koncepce ve výrazném rozporu. Třetí znak pak úzce souvisí s předchozím : Englišův formálně-metodický přístup k filosofickým problémům, resp. chápání filosofie vůbec, je výrazně systematický, logický – Engliš je někdy označován za strukturalistu.⁶ Pro určité odlehčení koncentrovaných myšlenkových postupů, které ve svém důsledku vytvářejí dosti hutný text, používá Engliš četných příkladů, často pochopitelně z ekonomické oblasti. Právě na těchto příkladech se často odráží tzv. typická metoda filosofie, tj. reflexe sémantických a syntaktických prvků předvědeckého jazyka.⁷

Nyní je již maximálně žádoucí, aby bylo uvedeno na scénu Englišovo dílo, jehož analýza a reflexe je vlastním cílem této práce. Jedná se o studii **Theorie hodnoty a hodnocení**, která tvoří jakýsi axiologický výťah⁸ z jeho Malé logiky. Engliš se v této studii zabývá především obsahem pojmů hodnota a hodnocení, rozhodující část pak věnuje teleologickému a normologickému výkladu hodnoty. Následuje rozbor poznávacího procesu, soudů a myšlení, poznamenaný především jeho (již zmíněnou) logikou. Stať vrcholí Englišovou obecnou axiologickou koncepcí (jeho slovy : filosofií hodnot). Tu pak Engliš ještě aplikuje na tři „klasické“ hodnotní problémy : krásu, mravnost a hodnotu ekonomickou.

Přejdeme tedy k vlastnímu textu.

2. Hodnota a hodnocení

Jaký je význam (obsah) slova hodnota a hodnocení ? Engliš upozorňuje hned zpočátku na mnohost a rozdílnost jeho použití v konkrétních případech.⁹ Společnými znaky různých hodnocení však jsou :

1. Hodnocení musí mít svůj **předmět** (např. věc, čin, děj, stav, jiný hodnotní soud), ke kterému se vztahuje, kterého se týká. Tento předmět „má“ hodnotu, ale sám hodnotou není. Častou chybou je zaměňování předmětu hodnocení s hodnotou samou.
2. Na předmětu hodnotíme jeho určitou **kvalitu**, která dává hodnotě směr a obsah. Právě z toho, že každý předmět má obecně více kvalit, a naopak jedna kvalita se obecně vztahuje k více předmětům, vyplývá ona různorodost hodnocení. Kvalita je to, co na předmětu pozorujeme, čím předměty od sebe rozlišujeme, a co jim pak jako kvalitu (vlastnost) **přičítáme**, tj. promítáme svůj vjem z nich do nich, jako by v nich byl obsažen (tzv. kvalifikace). Kvalita tedy není v předmětu eo ipso obsažena, ale je vytvořena naším pozorováním, je tedy závislá na našich smyslech, resp. kognitivních procesech. Nevíme, jaké předměty skutečně jsou, víme jen, jak se nám jeví.¹⁰

Z této pozice pak Engliš vymezuje tři zásadně odlišné způsoby pozorování, které, jak uvidíme dále, posléze rozštěpí i celou analýzu hodnot na tři části. Které to jsou ?

1. Způsob **ontologický**¹¹, který se zakládá na holém smyslovém pozorování (o němž se mnohdy domníváme, že nám ukazuje svět, jaký skutečně je). Při tomto způsobu chápeme předměty jako **prostě jsoucí, existentní** (pohled přírodních věd). Typickým příkladem kvalit ontologických jsou

tedy fyzikální veličiny. Pro ontologické pozorování je dále příznačné, že nezná účelovost. Pochopení souvislosti jevů je zde pouze a jediné kauzální.

2. Způsob **teleologický (finální)**¹², kdy pozorujeme předměty skrze to, co chceme, co si přejeme, z hlediska svých zájmů, pohledem **účelovým**. Vše (cokoli) chtěné označujeme jako **postulát**. Člověk se při pozorování táže, co postulátu hovoří, a co se mu protiví. Teleologické vlastnosti se tedy, na rozdíl od ontologických, **polarizují** – dobré/špatné (ve smyslu **užitečné**) podle toho, zda předmět může sloužit jako prostředek danému účelu.
3. Způsob **normologický**, kdy pozorujeme předměty skrze **normu**, tj. něco, co má být. Norma sama vzniká v myšlení teleologickém jakožto postulát subjektu rozkazujícího, který ji vydává za určitým svým účelem. Norma je pak modelem jednání, povinností pro subjekt poslušnostní. Norma platí, byla-li správně (tj. se všemi náležitostmi) vydána podle normy nadřazené.¹³ Normologické vlastnosti se, stejně jako teleologické, polarizují – dobré/špatné (ve smyslu **správné**) podle toho, zda předmět normu respektuje.

Jak vidno, pro polarizaci vlastností teleologických i normologických máme stejné pojmy (dobro/zlo), jejich význam je však po každé jiný.

Jak již bylo uvedeno, Engliš přiřazuje každému typu kvalit předmětu (podle způsobu pozorování) příslušný myšlenkový řád, s vlastními pojmy a logickými postupy.

Dostáváme se ke klíčovému pojmu axiologie, k pojmu **hodnota**. Podle Engliše je hodnota **kvalita kvantitně určená**, tj. stupeň určité vlastnosti. Hodnocení se děje hodnotním soudem¹⁴, kterým hodnotu (podobně jako vlastnost při kvalifikaci) předmětu přiřítáme. Každý soud, resp. i kvalifikace, je poznatkem. Přitom rozlišujeme soudy teoretické (nemající vztah k našim zájmům – ontologické) a praktické (mající tento vztah – teleologické či normologické). **Chtění** předmětu samo o sobě není ještě hodnocením. Naopak v hodnocení je často obsažen důvod chtění předmětu, tj. vztah k postulátu. Přitom opět hodnocení samo není ještě chtěním.¹⁵ Engliš dále ještě definuje některé pojmy, jako je **měření**, měřítka, veličina, odhad, které nebudou rozepisovat. Podstatné je, že subjektivní kvality teleologické (např. známý ekonomický užitek) nejsou objektivně měřitelné, tj. jediný, kdo je dokáže měřit, je subjekt sám, a to pouze vzájemně (ordinálně).

3. Hodnota teleologická

Dříve než Engliš přistoupí k vlastní analýze teleologické hodnoty, uvádí ještě na pravou míru problém hodnocení ontologického, tj. kauzálního **poznávání**. Filosofie, resp. axiologie, obvykle odděluje poznávání od hodnocení (ve smyslu teleologickém a normologickém). Proč? Klíčový je zde problém vůle. Obvykle se má za to (tvrdí Engliš), že k poznávání je třeba pouze rozumu a smyslů, nikoli však vůle. I k poznávání je však třeba vůle, a to sice vůle poznávací, vůle poznávat, která je společná všem typům hodnocení. Nemůžeme tedy oddělit poznávání od hodnocení – a nejen to: jedno si dokonce vždy vyžaduje druhé.¹⁶

Tedy však již k **hodnocení teleologickému**. K tomu je podle Engliše potřeba navíc ještě vůle další, a sice vůle vytvořit postulát. Vlastní teleologické hodnocení, které často bezprostředně následuje, je-li postulát utvořen, probíhá **hodnotním soudem**. **Soud** je definován jako pořádání myšlenkových obsahů za účelem poznání. Děje se ve větách, přičemž ne každá věta může být soudem.¹⁷

Podstatným tématem teleologického hodnocení je jeho **sdělitelnost**, tj. možnost přenesení na jiný hodnotící subjekt, možnost kontroly, ověření jeho pravdivosti. Ta se zakládá na **znalosti postulátu**. Jinými slovy – kdo nezná daný postulát, nemůže jím hodnotit. Podle toho je třeba rozlišit:

1. Hodnocení **subjektivní**, kdy je postulát znám pouze subjektu hodnotícímu, tudíž hodnocení není sdělitelné (ověřitelné), a soud tedy platí pouze pro subjekt samotný. To se týká především hodnocení duševních zážitků.
2. Hodnocení **objektivní**, kdy je postulát znám obecně (všem), hodnocení je sdělitelné, a soud je tedy taktéž platný obecně. To však neznamena, že soudy různých subjektů o téže objektivní hodnotě nemohou být různé, a dokonce ani to, že, jsou-li různé, nemohou v důsledku toho být objektivní (nýbrž subjektivní). Objektivita zkrátka s pravdivostí soudu nemá co dělat.

Tento rozdíl nepřichází v úvahu u hodnocení normologického, jelikož norma je vždy sdělitelná (objektivní).

V souladu s předchozím rozdělením rozlišujeme hodnoty **primární** (duševní, subjektivní) a **sekundární** (objektivní). Obvyklou chybou je tvrzení, že hodnoty primární nevznikají soudem, nýbrž že psychický zážitek, vznikající při pozorování (jakožto reakce na podnět), je sám o sobě hodnotou, přičemž soudem se o něm jen „vypravuje“. Engliš to vyvrací velmi prostě: Psychický zážitek má i zvíře, které však hodnotit nedokáže. Psychická reakce není ještě hodnocením, teprve uvědomění si, že zážitek jest závislý na předmětu, je jím podmíněn, je hodnocením. Toto uvědomění si jest soudem.

Teleologická hodnota vyjadřuje vztah hodnoceného předmětu k postulátu. Z hlediska postulátu se můžeme ptát:

1. zda (do jaké míry) tomuto postulátu odpovídá současný stav,
2. jakými prostředky postulátu dosáhnout.¹⁸

Druhý pohled je obvyklejší : teleologickou hodnotou předmětu rozumíme schopnost napomoci (jako prostředek) dosažení, uskutečnění daného postulátu, **účelu**. Předmětu-prostředku potom přiřítáme vlastnost, známou všeobecně jako **užitečnost**, schopnost přinést užitek. Při tomto přiřítání je rozhodující subjektivní názor přiřítajícího, který závisí na (racionální) zkušenosti, popř. (iracionální) víře, a nemusí tedy být obecně správný, logický atp.¹⁹ Tím se dostáváme k **subjektu hodnotícímu**. Ten podle Engliše není totožný s psychofyzickou bytostí člověka, protože člověk sám hodnotí své tělo, smysly, paměť atp. Subjekt hodnotící je tedy pouze myšlený, myšlenková konstrukce, **bod přiřítatelnosti**, jemuž přiřítáme duševní, jednací, citovou aj. aktivitu. V běžných termínech toto označujeme pojmem **duše, duch**. Jeho hromadnou (skupinovou) obdobou je pak stát, obec atp., přírodní obdobou (jelikož je uspořádána účelně) Bůh, Příroda atp.

Uskutečnění chtěného účelu představuje děj, změnu, jejímž nositelem jsou právě předměty (užitečné). Tyto účelové děje jsou na vůli subjektu jednak nezávislé²⁰, jednak závislé, čili tzv. **jednání**. Jednání je úkon vědomý a chtěný, myšlený jako prostředek k dosažení určitého účelu. Každé jednání má svou příčinu, která společně s účelem tvoří tzv. **motiv**.

Nyní přichází na řadu klasické ekonomické téma – **soutěž účelů**. Každý subjekt má v daném okamžiku (obvykle) stanoven více účelů, které mezi sebou tím pádem soutěží o dané prostředky. Stejně tak mezi sebou soutěží způsoby nabývání těchto prostředků.²¹ Při upotřebení prostředků rozhoduje užitek, při opatřování **náklad** (účelová újma). Jejich rozdíl je **výnos**. Přitom obvykle užitek vzhledem k jednomu účelu představuje zároveň náklad k účelu jinému. Ušlý zisk není podle Engliše nákladem.²² V souhrnu se pak každý subjekt přirozeně snaží maximalizovat svůj celkový užitek, což vytváří účelový řád jednání.

Jiným problémem je, že užítky ze dvou různých účelů jsou nesrovnatelné. Proto uvažuje Engliš existenci účelu vyššího, nadřazeného, vůči němuž jsou oba (různé) účely prostředkem. Z toho dále vyvozuje i existenci **účelu nejvyššího**, který zahrnuje všechny nižší, je však nezařaditelný, není k ničemu konkrétnímu prostředkem, a dokonce ani sám není naplňován (potřebován). Pouze vytváří jakési srovnávací kritérium užitku, kterým se subjekt při svém rozhodování řídí, tedy již zmíněný **účelový řád jednání**. Engliš nachází dva takové ústřední pořádací účely – individualistický a solidaristický.²³

Teleologický způsob pozorování (a příslušný myšlenkový řád) funguje úspěšně především pro pochopení **souborů jednání** lidí či jejich skupin, které navenek působí jako řád, uspořádaný zákonitý systém. Tyto systémy naprosto nelze popsat kauzálně, psychologicky²⁴. Teleologická metoda se tedy týká v první řadě ekonomické vědy – a to jak výkladu ekonomického chování jednotlivce (mikroekonomie), tak funkce hospodářství jako celku (makroekonomie) – což je mimo jiné důvod, proč Engliš věnuje této části obzvláštní pozornost.

4. Hodnota normologická ²⁵

O hodnotě normologické - správnosti - již byla řeč : předmět je hodnocen jako správný (dobrý), je-li v souladu s normou – jedná se tedy o polarizovatelnou vlastnost. Engliš k tomu dodává :

1. předmět může být k normě též indiferentní, tj. jeho hodnota je neutrální,²⁶
2. velmi často má hodnocení pouze dva alternativní výsledky (správný/nesprávný), čili vlastně splývá s kvalifikací

Správnost jakožto pojem je přitom spojena právě a jedině s normologickým hodnocením, tzn. vždy se vztahuje k určité normě.

Norma (kromě modelu jednání) plní zároveň funkci uspořádání pojmů, tudíž musí být především **srozumitelná**.

Taktéž bylo již řečeno, že normologické soudy hodnotní jsou soudy praktické.²⁷ Od nich však musíme odlišit normologické soudy teoretické, které jsou prostředkem poznávání norem samotných, a jsou tedy svým přístupem empirické.²⁸

Norma ukládá povinnosti buďto **pozitivní** (musím), nebo **negativní** (nesmím). Jiné členění je na normy **absolutní** (přípustnost určitého jednání) a **relativní** (přípustnost určitých modalit určitého jednání).

Při hodnocení normologickým stojí subjekt hodnotící před problémem, zda může určit skutečnost pojmem v normě obsaženým – proto každému popisnému soudu normologickému předchází pomocné **soudy určovací**.

Vydání normy se řídí, jak známo, normou nadřazenou, přičemž musí souhlasit (nebýt v rozporu) jak její obsah, tak „forma“ – tj. vlastní akt vydání. Od normologicky správného vydání normy se pak odvozuje její **platnost**. Engliš tvrdí : „Norma neexistuje, nýbrž platí; neplatí-li není normou.“²⁹

Podobně jako je mezi účely soutěž, mezi normami může vzniknout **kolize**. Tu je nutno řešit teoretickým soudem normologickým (viz výše) podle příslušných nadřazených norem. Nejvyšším bodem tohoto rekurzivního postupu (a zároveň „pramenem platnosti“) je potom tzv. **pranorma**, norma ústavní. Důležité je, že kolize je řešitelná jen uvnitř jednoho souboru norem.³⁰ Stejně tak není možné přihlížet k původním účelům, pro které byly normy vytvořeny. Účelnost nerozhoduje o platnosti, již v účelovém myšlení není, říká Engliš.

5. Poznávání, soudy, myšlení a věda

První, čím se v této části spisu Engliš zabývá, je problém **poznávání** (doslova : hodnocení v poznávacím procesu), dále myšlení a již zmíněné myšlenkové řady.

Již bylo zmíněno, že každý soud je poznatkem. Jako takový musí být zpětně hodnocen, a to proto, aby mohl být zařazen do naší **zkušenosti**, resp. poznatkové soustavy – aby se mohl stát základem pro další poznávání. Hodnocení je tedy svým způsobem druh poznávání – a nemůžeme je oddělit. Vlastní hodnocení skutečnosti v poznávacím procesu (tvorbu soudu) můžeme označit jako **empirické**, zpětné hodnocení vytvořeného soudu (jeho zařazení) pak jako **logické**.

Myšlení (ve smyslu logickém) definuje Engliš jako pořádání myšlenkových obsahů (pojmu) za účelem poznání. (Proti němu stojí ještě myšlení ve smyslu psychologickém, tj. proces myšlení, duševní aktivita subjektu.) Myšlení (logické) je tedy účelový postup směřující k poznání - poznání v něm má funkci ústředního účelu. Od tohoto účelu se pak odvozují účelová pravidla myšlení, tj. **metodika** myšlení = způsob (postupy) jak vhodně (účelně) vést myšlenky. Tato metodika není obecná, ale naopak vždy závislá na myšleném obsahu (cíli poznávání), tudíž je určena příslušnou vědou (oborem). **Pojmy** definuje Engliš jako ustálené uspořádané myšlenkové obsahy, které jsou v řeči symbolizovány slovy. Tyto nejsou nikdy samostatné, nýbrž jsou mezi nimi vždy logické vazby. Tento složitý celek pak označujeme jako **myšlenkový řád**. Myšlenkový řád je myšlenkovým nástrojem, kterým určujeme, popisujeme a vykládáme skutečnost. Takový nástroj musí být vždy účelový – nevyhovuje-li našemu poznávání, jsme nuceni vytvořit si nový.³¹

Z hlediska myšlenkového řádu se (již zmíněné) poznávání logické nachází vždy uvnitř tohoto řádu (zkoumá vztahy pojmů), naopak poznávání empirické zasahuje vždy vně tohoto řádu (zkoumá skutečnost) a následně vytváří zkušenost – která se opět stává součástí myšlenkového řádu. **Soudy logické** jsou (uvnitř daného řádu) jisté, a musejí s ním být vždy v pozitivní shodě. Naopak **soudy empirické** nejsou jisté nikdy, a musí být s řádem ve shodě negativní (nesmí mu odporovat) – jinak by byly nelogické a (z pohledu myšlenkového řádu) nesmyslné.

Myšlenkový řád tvoří relativní (proměnnou) normu poznávání – jeho logické normy tudíž nemohou být absolutní. V tomto smyslu je pak klasická logika (jakožto věda o myšlení) ustrnulá. Z téhož důvodu nemohou být ani empirické poznatky vytvořené podle myšlenkového řádu absolutní. **Pravda** tudíž není obsah poznatku, který se shoduje se skutečností.³² Engliš však (krásně v duchu své doby) **noeticky** dodává : Jen srovnáváním více poznatků (více smysly, více lidmi) se ujišťujeme o pravdivosti poznatků, které nás pak uspokojují.³³

Dále se Engliš ještě zmiňuje o (řekněme) teorii věd. **Věda** jako taková má přinášet obecné poznatky. To je dost dobře možné u věd teoretických – jak ontologických (např. fyziky), tak i teleologických (např. ekonomie) a normologických (např. teorie práva). Teleologické vědy teoretické zkoumají, jak subjekt hodnotí, a případně jak v návaznosti tohoto hodnocení jedná. Jejich závěry – obecné hodnotní soudy teleologické – jsou tzv. **maximy**. O tyto maximy se pak opírají teleologické vědy praktické, které (narozdíl od věd teoretických) samy o sobě hodnotí určité předměty, přičemž přihlížejí ke konkrétním lidským zájmům, a mívají tedy s obecnými závěry potíže (např. podniková ekonomika). Tak je teleologické hodnocení empirické kritériem věd praktických.

6. Filosofie hodnot

Zásadní otázkou, kterou zde autor hodlá řešit je : **proč vznikla a existuje filosofie hodnot**, tj. **axiologie**. Vychází přitom z jejího vymezení vůči logice.

Logika se zabývá pouze hodnocením ontologickým a příslušným myšlenkovým řádem (v běžném jazyce tzv. (logickým) myšlením, souzením, usuzováním), další dva základní způsoby hodnocení a myšlení pomíjí. Pro logiku jsou hodnoty „induktivními hypotézami, které musí být verifikovány jednáním. Právě hodnota se projevuje jednáním, kdežto klamná je jen slovní, povrchová.“³⁴ Engliš kontruje : Lišit hodnoty na pravé a nepravé podle toho, zda hodnocení vedlo k jednání, je vadné. Hodnocení mohlo právě vést k tomu, že od jednání bylo upuštěno, protože bylo shledáno škodlivým, anebo méně užitečným než jiné. **Není tedy nejednání důkazem, že jednání nebylo hodnoceno, nýbrž právě naopak jednání je důkazem, že mu hodnocení předcházelo.** Hodnocení není žádnou hypotézou,³⁵ která by se ověřovala vnějším jednáním.

Z tohoto důvodu vznikla vedle logiky axiomologie, která usiluje o průzkum mimoontologického hodnocení a myšlení. Jejím základním tvrzením na adresu logiky je, že **hodnocení není souzení** (logické), **nýbrž emoční duševní činnost**. Hned v zápětí (v duchu tzv. skandálu filosofie) naráží Engliš na to, že v axiomologii **není žádné jednoty ve výkladu podstaty hodnocení. Společnou snahou těchto mnohých koncepcí je však nalézt hodnotu (dobro) jako základ etiky, aby bylo možno říci, že dobro (a nikoli zlo) má být.** Toto dobro by mělo být **absolutní, nezávislé na lidských postulátech** (chtěních), **účelech a hodnoceních**, a tudíž závazné pro všechny.³⁶ Člověk toto dobro pak „jen“ **musí poznat. Existenci takového dobra však Engliš popírá**, a to hned z mnoha pohledů :

1. Mohlo by se jednat o nadpozemskou (mimolidskou, božskou) ideu, která platí pro všechny lidi jako nepochybnitelná norma. Tuto však nelze poznat rozumově, nýbrž pouze vírou, která však není doménou rozumu (a tedy ani filosofie). Totéž platí pro známé Platónovy ideje, které podle Engliše

- představují naše pojmy přemístěné do nadpozemska. Není mimozemské říše hodnot (protože ji nelze poznat).
- Hodnoty by mohly být v předmětech samých (předměty si je vynucují), a lidské hodnocení by pak muselo být vždy v souladu s těmito danými hodnotními vztahy (tzv. dignitativy). Toto pojetí však Engliš vyvrací skrze nemožnost objektivního poznání, jež již byla dříve uvedena (pravda není shoda poznatku se skutečností).
 - Benthamova myšlenka „štěstí největšího počtu“ je rovněž vadná : Štěstí je myšlenková konstrukce nejvyššího účelu subjektivního, který se vždy týká konkrétního subjektu. Protože (jak víme) užítky dvou subjektů nejsou srovnatelné, nelze oblažovat jednoho člověka na úkor jiného (dokonce zřejmě ani na úkor sebe). Štěstí znamená, že se děje, co chci sám – když mohu vše, co chci, anebo když chci jen to, co mohu.^{37 38}
 - Rozumováním (filosofií) je možno nalézt pouze určitá formální (logická) hodnotní axiomata³⁹, z nichž však nic neplyne pro konkrétní hodnocení.

Filosofie tedy (ačkoli se o to již dlouhou dobu snaží) nemůže nalézt žádná materiální (konkrétní) hodnotní axiomata, podle kterých by se řídilo každé hodnocení. Zato se však příliš málo věnovala skladbě hodnotních soudů a systému myšlenkových řádů, a vůbec problému (teorii) hodnoty, přičemž právě na těchto polích může být úspěšná.

7. Shrnutí

Engliš je tedy vskutku v určitém pohledu **skepticista** – pochybuje o možnosti poznání, pochybuje o jednotě pravdy (noetika), pochybuje o existenci transcendentních hodnot – tedy (z hlediska filosofie) „nic nového neobjevil, a dokonce **zpochybňuje možnost zásadního objevu ve filosofii**“, což lze považovat za Englišovo hlavní negativum. V důsledku tohoto se totiž Engliš staví ve filosofickém smyslu „netradičně“ k normologii, a též k **problému krásy a mravnosti**⁴⁰ (které obvykle tvoří základ axiologických koncepcí). Jeho postoj zde je **především praktický** – chce filosofické problémy uvést do souladu se svou zkušeností (převážně ekonomickou), neopouští tedy nikdy příliš pevně vazby na skutečnost (ve formě četných příkladů). O reflexi jazyka (jakožto metodě) již byla řeč na samém začátku. Vaněk⁴¹ (odd. 8.1) dále poměrně obsáhle kritizuje jeho pojetí ontologie, kterou Engliš „odsouvá na vedlejší kolej“. Na druhou stranu, Englišovo přísně systematické, **strukturalistické pojetí axiologie** (výklad pojmů a jejich logické vazby) spolu s důrazem na **komplexně zpracovanou teleologii a „novou logiku“**, tj. **výklad myšlenkových řádů** – tvoří bohatý myšlenkový odkaz. Vaněk (odd.8.2) k pozitivům přidává především pochopení těsného **vztahu mezi filosofií a ekonomikou** a rozbor **vztahu hodnocení a poznávání (jakožto procesu)**.

8. Dodatek - krása, mravnost a hodnota ekonomická

Část o krásě je dosti slabá (viz část 7.). **Krásou** je vlastnost⁴², kterou můžeme přičítat všemu : předmětům, dějům, vztahům, myšlenkovým výtvorům (soudům) a dokonce i vlastnostem samotným. Podle Engliše je tedy krásno **empirická vlastnost**, a tudíž nemůžeme žádným rozumováním odhalit její podstatu. V jakém způsobu pozorování krásno vzniká ? Zcela jistě ne v ontologickém.⁴³ Vzhledem k tomu, že nemůžeme uspokojivě nalézt pevné normy pro krásu, musíme krásu považovat za **vlastnost teleologickou**, tudíž máme postulát krásy. Krása je potom jakýsi druh užitečnosti, „užitečnost estetická“, která se může dostat do konfliktu s jinými účely, kterým předmět může sloužit jako prostředek.⁴⁴ Potom platí, že věci, které mají především sloužit praktickému účelu, nepovažujeme za krásné, pokud by jejich „krásný vzhled“ narušoval jejich prvotní funkci. Estetické soudy (a jejich postuláty) můžeme rozdělit na subjektivní a objektivní. První značí osobní libost (nesdělitelnou), druhý „krásu objektivní“, tj. např. kompozici obrazu (sdělitelnou). Pouze druhé z těchto soudů mohou být obsahem tzv. kritiky (F.X.Šalda apod.). Dále existují estetické soudy teoretické, zkoumající původní estetické soudy hodnotní, obvykle v historickém kontextu (dějiny umění). **Absolutní postulát krásy**, tj. obecně platný a nezávislý na člověku, podle Engliše (jak se dá očekávat) neexistuje – nemá tedy smysl po něm filosoficky pátrat. Dále Engliš vysvětluje pojem **vkus, móda** = norma krásy vzniklá jako postulát určité skupiny osob. **Vkus** přijímáme nejprve podle autority,⁴⁵ teprve poté mu dodatečně zvykáme. Naopak vznik prvotních (originálních) subjektivních postulátů krásy probíhá skrze psychologický podnět (prožitek krásy předmětu), který posléze předmětu přičítáme, a tak se stává našim postulátem. Objektivní postulát pak vzniká ze subjektivního tzv. intelektualizací (analýzou, co je na předmětu krásné).

Mravnost. Dobro ve smyslu dobra mravního v sobě nese především hodnotu normologickou (čin odpovídá mravní normě), ale i teleologickou⁴⁶. Vzhledem k tomu, že normy vznikají účelově,⁴⁷ nemůžeme je pokládat za protivu toho, co jest (tj. přirozené skutečnosti), jak tvrdí Kant. Kant zakotvil mravní zákon do kategorického imperativu a myšlení do čistého rozumu, které jsou v nás „zkrátka přítomny“. Protože je však (kontruje Engliš) myšlenkový řád relativní, neexistuje čistý rozum, a tedy ani žádné absolutní pojmy (které Kant předpokládal). Stejně tak subjekty normologického myšlení (přikazující a poslušnostní) jsou pouhé body přičitatelnosti – tudíž nemůže existovat absolutní mravní norma, která by byla „v nás“, tj. kategorický imperativ.

Za protivu toho, co jest (oblast ontologie), musíme pokládat jak to, co je chtěno (oblast teleologie), tak i to, co má být (oblast normologie).

Mravnost se týká pouze a jedině vztahu mezi lidmi.⁴⁸ Jaký je tedy vlastně účel mravního řádu – a jaké lidem přináší dobro? Jak již bylo řečeno, Engliš rozlišuje dva ústřední pořádací účely, z nichž každý sleduje „poněkud jiné“ dobro:

1. **Individualistický**, kdy se **každý člověk stará sám o sebe**. Účelem mravního pořádku je, aby jeden druhého násilím (nebo i jinak) nepoškozoval, a aby se po dobrém mezi sebou dohadovali o směně, práci atd., tj. **umožnit život každému jednotlivci za rovných podmínek tržní soutěže**. Člověk individualistický požaduje především osobní nedotknutelnost, právo vlastnit majetek a neomezeně s ním disponovat, svobody pracovní atd. Normy tohoto pořádku lze dobře shrnout jako přikázání desatera nebo Lockova práva na život, svobodu a vlastnictví. Jedná se tedy především o **práva negativní**, která neukládají povinnosti.
2. **Solidaristický**, kdy **silnější (z mravní povinnosti) pomáhá slabšímu**. Účelem je „nejlepší, trvalý život a rovnoměrný vývoj společnosti a národů.“ Kladně hodnocen je každý přírůstek života, zdraví a kultury. Jde tedy o to, jak rozdělit práci a její plody, tak aby dosažený užitek byl maximální a škoda minimální. Tudíž se práce dělí podle únosnosti a statky podle potřeby.⁴⁹ Lidé se chovají, jako by se navzájem milovali, tak jako milují sebe sama, jako by byli bratry (téhož nebeského otce). To může být vyjádřeno Ježíšovým přikázáním lásky k bližnímu. Tento pořádek ukládá, kromě práv negativních, též **pozitivní povinnosti**.

Tyto mravní řády se již od pohledu vylučují.

V tomto místě Engliš připouští velmi důležitou věc: **Normy mravní nevznikly vědomě**, záměrně člověkem podle jeho účelů, byly spíše „**vytušeny**“ **nesčetnými generacemi**, přičemž se vyvíjely právě spolu s nimi. Jednotliví hlasatelé (proroci) nebyli tedy nikdy jejich tvůrci, ale pouze mluvčími. **Stejně tak myšlenkový řád** nebyl vytvořen naráz a vědomě, ale neustále se obměňoval na cestě za účelovostí. Zde tedy Engliš **konečně přiznává přirozenosti určité zásluhy při vzniku účelových systémů** (a zároveň zakládá další rozpor).

Stát je podle Engliše instituce (organizovaná lidská společnost), která uskutečňuje myšlenky morálky. Přitom vývoj jde vždy od individualismu k solidarismu. Protože stát často sahá k vynucování morálních zásad (pomocí práva), nemůžeme v mnohých případech hodnotit jednání lidí jako mravní, jelikož není dobrovolné. Norma právní, mající sankci, je silnější než norma mravní, která žádnou sankci nemá. Normou mravní se tedy řídíme pouze pokud jsme s ní srozuměni, shledáváme ji účelnou. Proto je **mravní hodnocení zároveň teleologické**.

Transcendentní absolutní morální hodnotu ze známých důvodů nelze nalézt.

V samém závěru píše Engliš o **hodnotě ekonomické** (hospodářské). Bylo by chybou ztotožňovat tuto hodnotu s **cenou statku** („hodnotou“ směnnou). Ta značí pouze jeho **nepřímou upotřebitelnost**, tj. měřítko toho, co jiného užitečného je možné za tento statek směnou získat. Přímá upotřebitelnost naopak měří užitek z přímé spotřeby statku.⁵⁰ Hodnota hospodářská představuje širší pojem než cena – tou je pouze na straně výrobce (náklady, hodnota firmy atd.) – avšak **u spotřebitele je vždy vyjádřena subjektivním užitekem**. Dále existují systémy, kde není ani peněz ani směny, a tudíž ani ceny, a přesto v nich musíme uvažovat hodnotu hospodářskou.⁵¹ Následně Engliš poměrně podrobně rozebírá teorii užitku, nákladů, charakterizuje jednotlivé složky ekonomického koloběhu atd., což je však především záležitostí ekonomie, a tedy nikoliv podstatné pro tuto práci.

Pro zajímavost bude uvedena ještě Englišova charakteristika **solidaristického hospodářství a tzv. národní kooperativy**. První z nich je založeno na již uvedeném mravním řádu, přičemž principem jeho realizace je tzv. **zásada daňová**: minimální přímá i nepřímá újma na životě a zdraví občanů.⁵² Výsledkem dokonalého solidarismu je zrušení podniků a ziskového principu, zrušení volného spotřebitelského rozhodování (trhu zboží i trhu práce – výběr zboží neexistuje, každý má povinnost pracovat). Národní kooperativa představuje zřízení, kdy stát nahradí podniky státními výrobnami, které vyrábějí bez zisku. Přitom se jednotka práce stane jednotkou peněžní („kolik kdo odpracuje, tolik dostane“). Každý má právo na práci, která je však nutně vázaná (nelze si ji volně vybírat). Trh zboží volný je.

Veškeré hodnocení hospodářské je nutně **čistě teleologické**. Hospodářská hodnota je přitom závislá na typu hospodářství.

¹ Nadpis je převzat z názvu 1.kapitoly díla Karla Engliše, Theorie hodnoty a hodnocení.

² srv. Jiří Vaněk: Teleologie Karla Engliše a liberalismus, odd.2

³ tj. způsobů, pravidel myšlení v závislosti na myšleném obsahu

⁴ podrobněji viz část 2.

⁵ tj. logiky mnohostní, různé pro každý myšlenkový řád. Srv. J.Vaněk, odd.3.1

⁶ Srv. J.Vaněk, odd. 8.2.2

⁷ např. po obsahu slova hodnocení pátrá Engliš takto : „Hodnotíme testament, zákon jako platný, čin jako protizákonný, více nebo méně trestný, nemravný atd. Hodnotíme poznatek jako logicky správný anebo jako pravdivý, přičítáme mu větší nebo menší poznávací hodnotu.“

⁸ K.Engliš : Teorie hodnoty a hodnocení, předmluva. **Pokud není uvedeno jinak, týkají se všechny další poznámky tohoto díla.**

⁹ „Můžeme též předmět hodnotiti různě (...) a různé předměty stejně.“

¹⁰ Nedůvěra ve smyslové poznání pochází prakticky už od Platóna (podobenství o jeskyni). V době Englišově ji lze chápat např. jako reakci na pozitivismus, který byl zrovna na ústupu.

¹¹ řec. ontos = bytí

¹² řec. télos = lat. finis = účel, konec

¹³ Toto pojetí normy je typické především pro pozitivní právo, kde je norma umělým účelově-rozumným výtvozem. Naopak ve filosofii (teorie spontánního řádu – Smith, Hume) je norma spontánně vzniklým, prvotním (obvykle negativním) pravidlem chování (Nezabiješ!, negativní práva na život, svobodu a majetek atp.). Nikoliv tedy účel vymezuje normu, nýbrž teprve vznikem normy (podle současných výzkumů k tomuto došlo jazykovým vývojem) vzniká člověku možnost vymezit si účel, pozitivní cíl svého jednání. Právě normativním vědomím (dodržováním pravidel) se člověk odlišuje od zvířete, které v důsledku čehož nikdy nemůže jednat účelově. (Srv. J.Pavlik : Axiologie – odpovědi)

¹⁴ viz část 3.

¹⁵ např. „Cigareta je dobrá (přináší mi požitek).“ je hodnocení teleologické. Z něj plyne chtění : „Mám chuť na cigaretu“.

¹⁶ viz část 5. (hodnocení v poznávacím procesu)

¹⁷ zejména otázka nebo rozkaz (norma)

¹⁸ Engliš uvádí skvostný příklad z šachu : ad 1. hodnotím stav hry se zřetelem k výhře, ad 2. hodnotím jednotlivé tahy jako prostředek k výhře.

¹⁹ V ekonomii tzv. preference spotřebitele.

²⁰ např. „blahodárný déšť“

²¹ Např.klasická otázka optimálního získání a následného rozvržení (investování) dostupných zdrojů, obecněji pak alokace výrobních faktorů.

²² Argument je však chabý : koupím-li jeden statek, neztrácím druhý, protože jsem ho ani neměl. To je klasické účetní pojetí nákladů, které bylo empiricky dosti tvrdě vyvráceno – přežití firmy není věcí účetního zisku, ale její přínosnosti pro podnikatele. Nedává-li mu totiž firma stejný užitek (zisk) jako jiné (tzv. druhé) zaměstnání, je přirozeně motivován ji uzavřít. (Srv. R.Holman: Ekonomie, kap.3.6)

²³ podrobněji viz část 8.

²⁴ tj. pomocí podnětu, chtění, slasti a strasti, příp. dalších duševních dějů. Volba (která je principem ekonomického jednání) je záměrný účelový akt, tvrdí Engliš.

²⁵ Tato část Englišova spisu se nese výrazně v duchu pozitivismu a odchyluje se od filosofie spíše k výkladu teorie práva. Přesto ji však (podle mého názoru) lze rámcově včlenit do axiologie a proto se o ní, i když snad poněkud stručněji, zmíním.

²⁶ zejména pokud se ho norma netýká

²⁷ tj. mají vztah k zájmům subjektu. Dobrým příkladem je výklad (aplikace) práva soudem, resp. soudcem.

²⁸ např. rozhodnutí Ústavního soudu nebo tvorba zákonů v Parlamentu.

²⁹ Neexistenci normy přitom myslí její nepřítomnost v konkrétních jednáních, praktickou neexistenci.

³⁰ např. známý rozpor : kat vs. Nezabiješ!

³¹ např. „přestavba“ klasické fyziky na přelomu 20.st.

³² To je již dříve zmíněná platónská nedůvěra v poznání, reakce na pozitivismus atp.

³³ To je mj. princip nádherné Čapkovy Trilogie.

³⁴ Engliš zde cituje dílo Tvrdý : Logika (1937)

³⁵ hypotéza = teoretický soud o skutečnosti na základě pravděpodobnostního úsudku, tam, kde přímý soud není možný

³⁶ ad absurdum dovedeno : „Něco, co je dobré samo o sobě, třeba by je nikdo nechtěl, a také, třeba by nebylo lidí na světě.“

³⁷ Např. stát nemůže činit lidi šťastnějšími, může je jen činit lepšími podle svého ideálu (objektivní blaho).

³⁸ Velmi paradoxně však Engliš vzápětí kritizuje tzv. Katkovo axioma : Není možné vyrovnat zlo u jednoho individua dobrem u druhého, (které, podle mého názoru, říká prakticky totéž, co nesrovnatelnost užitků) s levicovým odůvodněním : Což se tak nečiní daněmi ? Viz též stať o solidaristické morálce, část 8.

³⁹ např. hodnota pozitivní nemůže být negativní

⁴⁰ viz část 8.

⁴¹ reference na tohoto autora viz pozn. 2

⁴² Podle současné axiologie není krása vůbec vlastnost hodnoceného předmětu, nýbrž mimokategoriální (obecný) atribut bytí, který v nás vyvolává prožitek krásy – krásu nelze uspokojivě definovat, stejně jako bytí (J.Pavlík: Axiologie - odpovědi).

⁴³ V přírodě pozorované fyzikou není nic krásného.

⁴⁴ např. na „krásné“ kubistické židli není možné sedět

⁴⁵ sociologicky řečeno : na základě vztahu k referenční skupině

⁴⁶ viz později

⁴⁷ O pozitivní normologické teorii a jejím konfliktu se spontánním řádem již byla řeč.

⁴⁸ „Kdyby byl na světě jen jeden člověk, nebylo by mravních norem třeba.“

⁴⁹ Zde si Engliš protiřečí : když potvrdil nesouměřitelnost užiteků, resp. vyvrátil štěstí největšího počtu podle Benthamy, jak chce neuškodit jednomu na úkor druhého ? Daněmi ? Tentýž rozpor viz dříve Katkovo axioma, část 6.

⁵⁰ Peníze (tzv. nepřímý statek) nemají žádnou přímou upotřebitelnost (pokud na ně nechceme zrovna psát, zatopit s nimi v kamnech apod.), ale pouze upotřebitelnost nepřímou.

⁵¹ Zejména naturální hospodářství a v dokonale rozvinutý (ideální) komunismus.

⁵² To je typicky levicové, jako ostatně spousta jiných výroků v částech o morálce a ekonomii.